

РОЗДІЛ 7

ЛІТЕРАТУРА СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

УДК 821.162.1-313.2Кон7Мал.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.2.33>

АБСУРДИСТСЬКЕ СВІТОБАЧЕННЯ – ХАРАКТЕРНА РИСА ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ РОМАНУ «МАЛИЙ АПОКАЛІПСИС» Т. КОНВІЦЬКОГО

THE ABSURDIST WORLD OUTLOOK IS A REMARKABLE FEATURE OF THE MAIN CHARACTER OF THE NOVEL “A MINOR APOCALYPSE” BY T. KONVITSKYI

Антонович С.О.,

orcid.org/0000-0002-8553-820X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри історії української літератури

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Самолісова О.В.,

orcid.org/0009-0007-9480-2811

викладач кафедри української мови, основ психології та педагогіки

Харківського національного медичного університету

Стаття присвячена дослідженню образу головного героя в романі «Малий апокаліпсис» польського письменника Тадеуша Конвіцького. Твір написаний у другій половині ХХ століття й акумулює в собі наслідки подій цієї кризової епохи – Першої й Другої світових війн, гітлерівської окупації, вторгнення комуністичного режиму на територію Польщі, що спричинило зміни у світогляді та світорозумінні насамперед представників інтелігентських кіл і позначилося на несприйнятті ними реалій дійсності.

Головний герой (оповідач) у творі «Малий апокаліпсис» Т. Конвіцького – типовий представник свого часу. За романом, він – варшавський інтелігент, письменник, глибоко мисляча людина – підтримує польську опозицію, адже країна перебуває під впливом комуністичної ідеології, та на знак протесту проти офіційної влади погоджується здійснити акт самоспалення перед будинком ЦК партії. Т. Конвіцький, зображуючи останній день оповідача, розкриває особливості абсурдистського світобачення головного героя.

Осмислюючи поняття абсурду як знакового для польського суспільства ХХ століття, прозаїк порушує проблеми, важливі для розуміння особистості інтелігента, зокрема це проблеми життя та смерті, самотності, волі й неволі, вибору та його відсутності, відчуження тощо. Для оповідача світ став незрозумілим, дисгармонійним, хаотичним, катастрофічним. Для того, щоб увиразнити й підкреслити психоемоційний стан головного героя досліджуваного роману, Т. Конвіцький послуговується в тексті такими поняттями, як «самознищення», «тривога», «кінець світу», «депресія», «самотність», «безнадія», «руїна», «безглуздя», «страждання», «порожнеча» та ін.

У статті наголошується, що відчуття абсурдності світобудови, приреченості, дисгармонії, самотності, відчуження є основними характеристиками внутрішнього світу головного героя роману Т. Конвіцького «Малий апокаліпсис».

Ключові слова: польська література, роман, головний герой, світобачення, абсурд, абсурдизм, апокаліпсис.

The article is devoted to the study of the image of the main character in the novel «A Minor Apocalypse» of the Polish writer Tadeusz Konvitskyi. It is written in the second half of the twentieth century and accumulates the consequences of the events of this crisis era – the First and Second World Wars, Hitler's occupation, the invasion of the communist regime into the territory of Poland, which caused changes in the world outlook, first and foremost.

The main character (narrator) is a typical representative of his time in T. Konvitskyi's novel «A Minor Apocalypse». According to the novel, he is the Warsaw intellectual, writer, deep-thinking man who supports the Polish opposition, because the country is influenced by communist ideology, and in protest against official authorities agrees to carry out an act of self-immolation in front of the house of the Central Committee. T. Konvitskyi, depicting the last day of the narrator, reveals the features of the absurdist outlook of the protagonist.

Configuring the concept of absurdity as a sign for the Polish society of the twentieth century, the prose writer violates problems that are important for understanding the personality of the intelligent person, in particular the problems of life and death, loneliness, will and captivity, choice and its absence, alienation etc. For the narrator, the world has become incomprehensible, disharmonious, chaotic, catastrophic. In order to express and emphasize the psycho-emotional state of the main character of the studied novel, T. Konvitskyi serves in the text such as «self-destruction», «anxiety», «end of the world», «depression», «loneliness», «hopelessness», «ruin», «nonsense».

The article emphasizes that a sense of absurdity of universe, doom, disharmony, loneliness, alienation are the main characteristics of the inner world of T. Konvitskyi's novel «A Minor Apocalypse».

Key words: Polish literature, novel, main character, world outlook, absurdity, absurdism, apocalypse.

Постановка проблеми. XX століття стало періодом, яке позбавило людство традиційних світоглядних (морально-етичних, естетичних, філософських та ін.) орієнтирів. Екзистенційним потрясінням були Перша та Друга світові війни, революції, фашизм тощо, що спричинили поширення жорстокості, зла, аморальності, безправності. Світ для людини перетворився на хаос, безглуздя, дисгармонію, абсурд. Відчуття приреченості, зневіри, втрати життєвих цінностей, безмістовності буття охопило ледь не кожного. Ці аспекти почали активно вивчатися екзистенціалістами (А. Камю, Ж.-П. Сартр та ін.), зокрема й проблема світобачення особистості в ситуації абсурдного існування.

Тадеуш Конвіцький (Tadeusz Konwicki, 1926–2015) – яскравий представник польської літератури другої половини XX століття, який був свідком світоглядних змін і потрясінь цього часу, адже Польща також зазнала нищівного впливу й ціннісних деформацій унаслідок Другої світової війни, гітлерівської окупації, насадженої радянської ідеології, політичної й економічної кризи тощо. Художнім осмисленням пережитого досвіду Т. Конвіцьким став його роман «Малий апокаліпсис» («Mała apokalipsa», 1979), для головного героя якого характерне абсурдистське світовідчуття. Твір неодноразово потрапляв у поле наукових зацікавлень як польських (К. Аліхнович [7], М. Бжустович-Кляйн [9], Р. Бобрик [8], П. Чаплінський [10], П. Канецький [11], У. Печек [13], А. Вох [14] та ін.), так й українських дослідників (І. Булкіна [1], М. Гоголя [2], Т. Гребенюк [3], Л. Зелінська [4], Л. Лавринович [5] та ін.).

Характеризуючи образ головного героя в романі «Малий апокаліпсис», Т. Гребенюк називає його «героем поневоли», адже той унаслідок «нібито стороннього примусу повинен зчинити самоспалення на знак протесту проти політичного режиму» [3]. Досить вичерпно аналізуючи згаданий образ, Л. Зелінська називає його так: «...вимушений екзистенціаліст (з причин меншого везіння у грі з владою; тому йде на добровільне вигнання із соціуму, щоденно і щогодинно розмірковуючи про мізерність існування людини й тотальність смерті)» [4, с. 323]. За Л. Лавринович, головний герой роману Т. Конвіцького – типовий для своєї епохи, бо є людиною «невільною у своїх вчинках, ніби запрограмованою якоюсь метафізичною силою на несвободу в життєвих шляхах, уподобаннях, знайомствах» [5, с. 54]. Проте літературознавці лише побіжно звертаються до вивчення образу головного героя роману «Малий апока-

ліпсис» Т. Конвіцького, зокрема бракує студій, присвячених аналізу персонажа як репрезентанта абсурдистського світобачення, що й зумовлює актуальність нашої роботи.

Мета і завдання дослідження – проаналізувати образ головного героя в романі «Малий апокаліпсис» Т. Конвіцького та науково осмислити особливості його світовідчуття й світобачення в ситуації абсурдного існування.

Виклад основного матеріалу. Головний герой (він же оповідач) роману «Малий апокаліпсис» Т. Конвіцького – варшавський інтелігент, письменник, підтримує польську опозицію, адже країна перебуває під впливом комуністичної ідеології. Саме тому цей персонаж дослухається думки «товаришів» з опозиційного табору Губерта й Рисьо та погоджується ввечері того ж дня здійснити акт самоспалення перед будинком ЦК партії (Палацом культури) на знак протесту проти офіційної влади: «*Dziś o ósmej wieczorem, kiedy skończą się obrady zjazdu partii i delegaci z całego kraju wyjdą przed gmach*» [12, с. 21]. Далі, за твором, герой протягом дня блукає вулицями Варшави, розмірковуючи про сенс життя та своє жертвоприношення. П. Канецький припускає, що кожен персонаж Т. Конвіцького – типовий для свого часу, нагадує самого автора [11], який таким чином рефлексує, ділиться міркуваннями, моделює тогочасну дійсність – не зрозумілу для людини, зокрема інтелігента, дисгармонійну, хаотичну, абсурдну. Головною причиною такого світовідчуття є комуністичний режим, повсюдно й насильницьки насаджуваний Радянським Союзом у Польщі після Другої світової війни.

Т. Конвіцький починає «Малий апокаліпсис» відразу з опису внутрішнього світу головного героя, його переживань, тим самим налаштувуючи читача на необхідну рецепцію роману: «*Oto nadchodzi koniec świata. Oto nadciąga, zbliża się czy raczej przypelza mój własny koniec świata. Koniec mego osobistego świata. Ale zanim mój wszechświat rozpadnie się w gruzy, rozsypie na atomy, eksploduje w próżnię, czeka mnie jeszcze ostatni kilometr mojej Golgoty, ostatnie okrążenie w tym maratonie, ostatnich kilka szczebli w dół albo w górę po drabinie bezsensu*» [12, с. 6]. Прозаїк послуговується категоріями екзистенціалізму, щоб увиразнити й підкреслити психоемоційний стан оповідача, зокрема в тексті автор неодноразово називає такі поняття, як «самознищення», «тривога», «кінець світу», «депресія», «самотність», «безнадія», «руїна», «безглуздя», «страждання», «порожнеча» та ін. Прикметно, що в зображуваного письменника-інтелігента такий настрій

спостерігається чи не кожен день: «*Zbudziłem się o tej mrocznej godzinie, która zaczyna beznadziejny dzień jesienny*» [12, с. 6]. Головному герою при-таманне відчуття абсурдності власного існування, яке простежується навіть в елементарних щоденних його діях: «*Trzeba podnieść się z łóżka i wykonać piętnaście czynności, nad których sensem nie wolno się zastanawiać. Narośl automatycznych przyzwyczajęń*» [12, с. 9].

Відчуття тривоги й небезпеки охоплює оповідача після приходу його знайомих-опозиціонерів Губерта й Рисьо: «*Zaczęło mi bić szybko serce, i nie bez powodu, bo obaj przychodzili do mnie jakieś dwa razy do roku i każda ich wizyta oznaczała radykalne zmiany w moim życiu*» [12, с. 13]. За сюжетом роману, головного героя обрали для здійснення жертвового самоспалення, адже його кандидатура – інтелігента-письменника, знаного в Польщі й трохи за її межами, – найкраще підходить на цю роль, причому його «*śmierć jest o całą skalę bardziej spektakularna*» [12, с. 19]. Абсурдність ситуації підкреслюється тим, що персонажі влаштовують своєрідні «торги», аби обрати гідного учасника акції самоспалення. На пропозицію головного героя віддати перевагу іншому виконавцеві, чия жертва стала б світовим символом, Губерт непохитно говорить: «*To za duży koszt, za duża cena dla tego kraju i tej społeczności*» [12, с. 19]; «*Ich śmierć niewiele by nas wzbogaciła i straszliwie zubożyła*» [12, с. 19].

Погодившись здійснити жертвне самоспалення (*Już się trochę przyzwyczaiłem. I właśnie pora odpowiednia* [12, с. 78]), оповідач протягом усього твору шукає пояснень і мотивації дії, психологічно налаштовує себе на смерть, продумує її (скажімо, хоче отримати інструкцією з техніки жертвоприношення).

Абсурд як маркер зображуваного Т. Конвіцьким світу актуалізує відповідно й екзистенційні проблеми, важливі для розуміння особистості головного персонажа: проблеми життя та смерті, самотності, волі й неволі, вибору та його відсутності, відчуження тощо.

У романі Т. Конвіцький розмірковує над проблемою вибору (навіть ілюзорного) та його відсутності. Яскравим прикладом є той факт, що оповідач повинен принести себе в жертву, тому що його кандидатура найкраще підходить на цю роль і тому що так вирішили представники опозиційного табору. Автор акцентує на проблемі знецінення вартості людського життя задля так званої «ідеї», що було характерним не тільки для комуністичної ідеології, а й для опозиційного руху, адже для обох систем життя нічого не варте.

За прозаїком, «це і є початком малого, а може, й великого апокаліпсису» [6, с. 111].

Головний герой «Малого апокаліпсису» усвідомлює: він належить обом світам – комуністичному й опозиційному, але водночас вони для нього чужі й не зрозумілі. Чоловік начебто й має вибір, може не здійснювати самоспалення, але фактично він опинився в безвихідній ситуації. Абсурдність майбутньої дії підкреслюють пафосні слова Губерта: «*Ktoś musi to zrobić. Dajemy ci szansę. Ty będziesz pierwszy. Ubiegiesz wszystkich rywali. Oni cichcem będą pomniejszać twój czyn. Pierwszy raz pokonasz ich bezapelacyjnie*» [12, с. 25]. Звичайно, проблема вибору турбує й самого оповідача: «*Tak naprawdę to nie mogę zebrać myśli i jeszcze nie wiem, jak postąpię. ... Ale robi mi się jednak duszno, brakuje powietrza, chcę uciekać w spazmie hysterii. Lecz dokąd uciekać?*» [12, с. 47]. Далі герой продовжує міркування: «*Dobrze byłoby wskoczyć na zawsze do wody. Ale bracia moi nieszczęśliwi chcą, żebym wskoczył w ogień*» [12, с. 47]. Очевидно, роздуми над вибором фактично позбавляють персонажа можливості його реалізувати: «*Mogę z honorem umrzeć i niehonorowo żyć dalej*» [12, с. 28], «*Żyjemy tak, jak nam każą*» [12, с. 62].

Оповідач неодноразово наголошує, що він – вільна людина. Проте його слова повсякчас спростовуються чи заперечуються: згадаймо ситуацію, наприклад, коли герою винесли вирок щодо жертвового самоспалення. Т. Конвіцький змушує читача замислитися над поняттям волі: «*Urodziłeś się na niewolnika. Niewola cię wyemancypowała, przypięła skrzydła i uczyniła prowincjonalnym klasykiem. A potem za karę, jak zła czarodziejka, wszystko odebrała*» [12, с. 28]. Прозаїк підкреслює: людина себе тільки тішить думками про власну волю, насправді це ілюзія, а особливо за тогочасного радянського режиму. На жаль, герой – варшавський інтелігент і відомий письменник – не може розпоряджатися власним життям.

Блукаючи соціалістичним містом, інтелігент-письменник усвідомлює, що воно стало йому духовно чужим, спостерігає скрізь у Варшаві моральну деградацію, занепад суспільних і культурних цінностей. Причину цього герой убачає у впливі Радянського Союзу, адже комуністична система контролює життя кожного – від поведінки до способу мислення. На жаль, свою роль відіграє й опозиційний рух, тому що там також свої правила: «*To są tacy sami aparaczczyści jak państwowi. Etatowi, zrutyinizowani, dożywotni. Reżym się do nich przyzwyczaił, a oni do reżymu. Taką opozycja, jaki reżym. Oni są kością z kości reżymu*» [12, с. 39]. Усе вище сказане посилює в головного героя

відчуття абсурдності існування та абсурдності світобудови. Відповідно й відчуження стає свідомим та, мабуть, очікуваним вибором персонажа, адже це чи не єдина можливість для нього бути вільним (звичайно, відносно) в абсурдному світі: «*Jestem jednym z niewielu ludzi nych w tym kraju przezroczystego zniewolenia*» [12, с. 10]. Погоджуємося з припущеннями науковців, що із цієї причини автор змальовує оповідача-письменника посереднім, непомітним, безликим, «анонімним» [5, с. 52]. Сам персонаж себе оцінює так: *Co kiedy zrobiłem, okazywało się, że i wszyscy inni to zrobili. Odnajdywałem się pośrodku. W samym statystycznie przeciętnym środku* [12, с. 71–72].

Роль непомітної та безликої особи наділяє оповідача ілюзією вільної людини, тому що «*wolnym naprawdę można być tylko w niewoli*» [12, с. 73]. Але ця роль породжує й відчуття самотності: «*Samotność jest dosyć niską ceną za ten mój niewielki luksus*» [12, с. 10], яке його також гнітить: «*...przezroczysta, bezbarwna, ... wszechobecna, przytulna, miła ... obojętność jest jedynym grzechem, który zatrzymuje sito Opatrzności*» [12, с. 147]. Міркування головного героя про самотність Т. Конвіцький переводить в онтологічну площину: «*Tak, ostatni dwaj koledzy minęli mnie bez pozdrowienia. A reszta w grobie. Powolutku, niepostrzeżenie zostałem sam na ziemi. Kiedy najdzie chandra, nie tam do kogo zadzwonić. Biorę do ręki słuchawkę telefoniczną, bawię się jej sznurem, wykręcam jakieś przypadkowe cyfry i odkładam z powrotem ebonitową białą kość. Ale przecież w końcu wszyscy albo prawie wszyscy zostają sami na*

świecie. Jakoś to wytrzymują. Bo i nie ma się komu poskarżyć. Ci, co by zrozumieli, dawno odeszli, ci, co zostali, jeszcze nie wiedzą» [12, с. 147].

Головному герою притаманне відчуття відчуження та відчуття ілюзорності існування: «*Moje życie albo cudze. Najpewniej jakieś wymyślone*» [12, с. 6]. Іноді життя видається йому «велетенським», тотальним похміллям. Прикметно, що оповідач не вважає реальними події, які бачить за вікном, а переконаний, що то, наприклад, знімають фільм. Як бачимо, герой «відчужено» ставиться до всього, що його оточує, не розуміє світобудови та піддає сумніву справжність навіть власного існування.

Висновки. Відчуття абсурдності світобудови, приреченості, дисгармонії, самотності, відчуження є основними характеристиками внутрішнього світу головного героя роману Т. Конвіцького «Малий апокаліпсис». Оповідач-письменник у творі – репрезентант свого часу. Перша й Друга світові війни, гітлерівська окупація, вторгнення комуністичного режиму на територію Польщі спричинили зміни у світогляді та світорозумінні насамперед представників інтелігентських кіл та позначилися на несприйнятті ними реалій дійсності. Саме тому головний герой у романі Т. Конвіцького втрачає внутрішню рівновагу, сприймає світ як катастрофічний, хаотичний, незрозумілий, а отже, абсурдний. Вивчення образу типового представника ХХ століття з характерним абсурдистським світобаченням є цікавим й актуальним для глибшого розуміння польського національного контексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булкіна І. Тадеуш Конвіцький. «Маленький апокаліпсис»: [огляд] *Критика*. Рік ХХІ. Число 1–2 (231–232). URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/malennyu-apokalipsys> (дата звернення: 13.02.2025).
2. Гогуля М. Колоніальна дійсність у романі Т. Конвіцького «Малий апокаліпсис». *Проблеми слов'язнознавства*. 2016. Випуск 65. С. 110–125.
3. Гребенюк Т. Мотив «героя поневолі» в народницькій, модерністській та постмодерністській парадигмах. *Волинь–Житомирщина. Іст.-філол. зб. з регіональних проблем*. 2006. № 15. С. 161–166. URL: <https://www.academia.edu/21518711/> (дата звернення: 15.02.2025).
4. Зелінська Л. Тадеуш Конвіцький і Юрій Андрухович: парадоксальність апокаліптичних візій. *Київські полоністичні студії*. Т. ХVІІІ. Київ, 2011. С. 322–327.
5. Лавринович Л. Постмодернізм в українській, польській та російській прозі: типологія образу персонажа: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05. Луцьк, 2002. 175 с.
6. «Я писав без будь-яких оглядок на цензуру»: інтерв'ю з Тадеушем Конвіцьким. Підготував М. Рябчук. *Всесвіт*. 1991. № 12. С.4; 109–111.
7. Alichnowicz K. Tadeusz Konwicki. Przerwać letarg. *Nowy Napis Co Tydzień*. 2022. № 150. URL: <https://nowynapis.eu/tygodnik/hr-150/artukul/tadeusz-konwicki-przerwac-letarg> (дата звернення: 07.01.2025).
8. Bobryk R. O przestrzeni artystycznej w «Małej apokalipsie» Tadeusza Konwickiego. *Rekonesans, Czytelnia, nowynapis.eu*, 2020. URL: <https://nowynapis.eu/czytelnia/artukul/o-przestrzeni-artystycznej-w-malej-apokalipsie-tadeusza-konwickiego-rekonesans> (дата звернення: 07.01.2025).
9. Brzostowicz-Klajn Monika. Senniki, czytadła, powieści młodzieżowe, czyli Konwicki jako pisarz popularny. *CzasKultury*. 2015. № 1. С. 138–147.
10. Czapliński P. Tadeusz Konwicki, Poznań 1994. 203 s.

-
11. Kaniecki P. Wstęp. *Kompleks polski. Mała Apokalipsa* / Tadeusz Konwicki. Wrocław, 2021. 336 s. URL : <http://al.uw.edu.pl/tadeusz-konwicki-kompleks-polski-mala-apokalipsa-wstep-i-opracowanie-dr-przemyslaw-kaniecki/> (дата звернення: 25.02.2025).
12. Konwicki Tadeusz – *Mała apokalipsa* URL : <https://ru.scribd.com/document/782214762/Konwicki-Tadeusz-Ma%C5%82a-Apokalipsa> (дата звернення: 15.03.2025).
13. Pieczek U. «Re-kreacje» prozy Tadeusza Konwickiego w twórczości Jurija Andruchowycza. «Mała apokalipsa» a «Moscoviada». *Wielogłos. Pismo Wydziału Polonistyki UJ*. 2017. № 2 (32). S. 21–46. URL: <http://www.ejournals.eu/Wieloglos/2017/3-33-2017/art/11441/> (дата звернення: 29.01.2025).
14. Woch A. Tadeusz Konwicki – pisarz odchodzącego świata. URL : <https://histmag.org/tadeusz-konwicki-pisarz-odchodzacego-swiata-12539> (дата звернення: 11.01.2025).